

Сергій Геннадійович Черняк,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач відділу
законодавчих розробок і проблем фінансування культури,
Український центр культурних досліджень,
вул. І. Мазепи, 21, м. Київ, Україна

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВИХОВАННЯ У СВІТОВІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі виникнення та розвитку виховання у світовій цивілізації. Автор на засадах ретроспективного логіко-системного аналізу висвітлює вимоги до виховання дітей і молоді первісного суспільства, розвиток виховної діяльності за доби рабовласницького суспільства, аналізує літературні пам'ятки Стародавнього Сходу, розглядає перші школи країн Сходу, Афінську і Спартанську системи виховання, педагогічні ідеї видатних філософів Стародавньої Греції та Риму.

Ключові слова: виховання, системи виховання, світова цивілізація.

Постановка проблеми. Історія педагогіки вважається профільною дисципліною педагогічного вищого навчального закладу, посідає важливе місце в системі загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя. Осмислення ретроспективного шляху розвитку педагогічної теорії та практики сприяє формуванню загальнолюдської культури, становленню світогляду та професіоналізму. Звернення до проблеми виникнення виховання дозволяє відстежити поступальний хід суспільства, озброює знаннями щодо витоків нинішнього світового педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень. Маємо відзначити, що до вивчення виховання вдавалися чимало дослідників, серед яких В. Є. Берега, І. Д. Бех, А. М. Бойко, О. І. Киричук, Л. М. Масол, М. П. Лещенко, В. О. Сухомлинський, Д. О. Тхоржевський та інші. У нашій статті ми привертаємо увагу громадськості до питання виникнення та розвитку виховання у світовій цивілізації.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз проблеми виникнення та розвитку виховання у світовій цивілізації.

Завдання дослідження – вивчити джерельну базу заявленої проблеми; здійснити ретроспективний логіко-системний аналіз виникнення та розвитку виховання у світовій цивілізації.

Методи дослідження. У процесі написання наукової статті використано методи історико-персоналістичного аналізу для виявлення різних виховних систем, а також механізмів зміни домінуючої системи виховання в конкретних історико-соціокультурних умовах; історико-генезисного аналізу, який дозволив простежити історичний аспект виникнення та розвитку виховного знання, допоміг розглянути вдосконалення історико-педагогічного поля науки в залежності від характерних умов розвитку відповідної епохи; історико-порівняльний зріз інформації створив передумови для висвітлення педагогічного доробку у світовій цивілізаційній парадигмі, забезпечив можливість об'єктивного вив-

чення процесу виховання шляхом співставлення історико-педагогічних надбань на конкретному етапі.

Виклад основного матеріалу. Вимоги до виховання дітей і молоді сягають ще первісного суспільства. З історичних джерел відомо декілька етапів становлення первісної людини. Зокрема, приблизно за 100 тис. років до н. е. з'являється людина неандертальського типу, котра близько 40 тис. років до н. е. трансформувалася у кроманйонця. Період між 100 тис. і 40 тис. років до н. е. називають в історії й антропології дородовим періодом. Очевидно, що на цьому етапі вести мову про виховання було б не коректно [12, с. 13].

Проте відомо, що з 40 до 20 тис. років до н. е. період розвитку первісних людей отримав назву раннього матриархату. У ці часи люди стали проживати родами. Оскільки колективізм становив найважливішу рису відносин родового суспільства, то на нього звертали особливу увагу при вихованні. Звичка все обговорювати разом, зважати на інтереси своїх родичів, кругова порука з метою помсти, загальні свята і жертвопринесення, духовний зв'язок численних батьків, братів і дітей, – усе це формувало характер соціальний, товариський, серйозний і чуйний [10, с. 17].

Основними засобами виживання були полювання та риболовля. Молодші діти належали всьому роду, хлопчики супроводжували чоловіків на риболовлю та полювання, дівчата допомагали готувати їжу жінкам, виготовляли посуд і примітивний одяг, тобто займалися домашніми справами [12, с. 13].

У цей час мета виховання полягала в підготовці людей до якнайпростішого функціонування й усвідомлення світу як анімістичного феномену. Зародки педагогічної думки розвивалися лише на рівні буденної свідомості. Вони зводились до практичного виховання і проявлялися в традиціях і фольклорі [3, с. 12]. Поступово у процесі виховання все більше посилювалась соціальна складова.

Отже, на етапі раннього матриархату виховання було безпосередньо пов'язане з виконанням побуто-

вих обов'язків і ще не виділялось в особливу соціальну діяльність.

Суттєвою передумовою і фактором становлення виховання як особливого виду діяльності виявилась еволюція матеріальних зв'язків між людьми первісної епохи. Потреба підтримувати й удосконалювати такі зв'язки шляхом передачі досвіду від людини до людини, від покоління до покоління стимулювала розвиток виховання як специфічного виду діяльності. Виховання виникло з потреби людей у спілкуванні і було тісно пов'язано з еволюцією форм примітивної праці [3, с. 13].

Приблизно за 20 тис. років до н. е. первісна родова община у своєму розвитку переходить до пізнього матриархату. В цей час з'явилися «будинки молоді» – перші заклади для життя і виховання дітей, окремі для хлопчиків і для дівчат. Умудрені досвідом старці, найдосвідченіші родичі передавали дітям родові традиції. Будинки молоді – це перші виховні заклади в історії людства, в яких працювали перші вихователі [10, с. 20].

Доцільність вищезазначених заходів простежувалася й у період патріархату. Однак, у зв'язку зі створенням моногамної сім'ї, навчання в цих закладах починало доповнюватися домашнім вихованням. На етапі патріархальної родової общини з'являлися такі види діяльності, як мисливство, землеробство, скотарство та ремесло. Останнє дозволяло вдосконалювати знаряддя праці [12, с. 14]. Тобто, можна зазначити, що на етапі патріархату поступово розвивалося трудове виховання.

Також на цьому етапі виникла необхідність у більш організованому вихованні: родова община доручала виховання підростаючого покоління найбільш досвідченим людям. Здійснення виховання визначеними людьми, розширення й ускладнення його змісту та програми випробувань, якими воно завершувалося, – все це свідчило про те, що в умовах первісного суспільства виховання виділялося як особлива форма суспільної діяльності [10, с. 21].

Подальший розвиток виховання відбувався за доби рабовласницького суспільства. Як відомо, ще 5 тис. років тому в долинах річок Нілу, Тігру та Євфрату з'явилися перші рабовласницькі держави Стародавнього Сходу. У цих країнах уже на етапі первіснообщинного ладу виникло родинне виховання, котре в епоху рабовласництва продовжувало свій розвиток. Причиною цього стало зростання економічної незалежності сімей, які поступово перетворювалися в найважливіших структурний елемент суспільства, а також утвердження традиції успадкування дітьми соціального становища та фаху своїх батьків [11, с. 5].

Це призвело до того, що виховання поступово почало визначатися суспільним і майновим станом людини. Воно все більше відходило від безпосередніх інтересів і потреб дитини і перетворилось на підготовку молодого покоління до дорослого життя [3, с. 18].

Думка про те, що виховання є найважливішим обов'язком батьків, пронизує собою чимало літературних пам'яток Стародавнього Сходу, в тому числі «Закони» вавилонського царя Хаммурапі (приблизно 1750 р. до н. е.), «Книгу притч» іудейського царя Соломона (поч. 1 тисячоліття до н. е.) та ін. Зокрема, в останньому джерелі проголошувалася ідея вирішальної ролі батьків (особливо, необмеженої влади батька) у вихованні дітей, яка викристалізувалася в процесі багатовікової практики патріархального родинного виховання: «Слухайте діти настанови батька і засвоюйте, щоб навчитися розуму... Мудрий син тішить батька, а дурний зневажає матір свою...» [9, с. 149].

Одержати перші уявлення про тодішні загальноприйняті правила поведінки можна з розповіді «Писець та його непуцячий син», записаної в кінці III тис. до н. е. у Месопотамії. Там наведено монолог батька до сина, в якому сказано: «Послухай, будь же чоловіком. Не стій на площах, не прогулюйся садами. Йдучи вулицею, не розглядайся довкола. Будь шанобливим, тріпочи перед своїм наставником. Коли він побачить страх у твоїх очах, то полюбить тебе... Ти, що вештаєшся людними площами без діла, хочеш досягнути успіху?... Йди до школи, це принесе тобі благо...» [11, с. 5].

Отже, родинного виховання, котре виступало основною формою педагогічної практики народів Стародавнього Сходу, було явно недостатньо для передачі потрібної на той час системи знань і суспільного досвіду. Державі були вкрай потрібні грамотні, освічені люди, які могли б керувати державним апаратом, вести господарство, управляти будівництвом, утримувати казну, збирати податки тощо. Необхідно було створити суспільну інституцію, основним завданням якої була би передача знань і життєвого досвіду [11, с. 6]. Зазначене спричинило виникнення перших шкіл.

Найдавнішими в людській цивілізації вважають піктографічні школи (від гр. *pictos* – писаний фарбою, мальований і *gramma* – пишу; мальоване письмо). Ці школи виникли за 7 тис. років до н. е. на території нинішньої Мексики. У той час там проживали племена інків і майя. Тому в деяких історичних дослідженнях цей період називають культурою майя [12, с. 15].

За пізніших часів перші школи з'явилися в країнах Сходу: Месопотамії, Єгипті, Ірані, Індії, Китаї. У Месопотамії головну роль у вихованні дітей відігравала сім'я. Згідно з «Кодексом Хамурапі», батько відповідав за підготовку сина до життя і був зобов'язаний навчити його своєму ремеслу. Основним методом виховання в сім'ї та школі був приклад старших [5, с. 22].

У школах Стародавнього Єгипту особливе значення відводилося вмінню слухати вчителя, оскільки вважалося, що це є найважливішим засобом для формування слухняності. Роль останньої була дуже великою з двох причин [11, с. 7]:

- слухняність на той час виступала провідною добродією рисою для мешканця східної деспотії;
- вважалося, що той, хто вміє уважно слухати, зможе добре говорити.

Для виховання слухняності широко використовувалися фізичні покарання за принципом: «Вуха хлопчика на спині його, він чує, коли його б'ють» [1, с. 10]. Зазначене узгоджувалось з ідеалом небагатослівної людини, яка вміє терпіти лихо і холоднокровно сприймати удари долі [16, с. 24]. Мета виховання полягала в тому, щоб перевести дитину, підлітка, юнака у світ дорослих [3, с. 25].

У Стародавньому Ірані, як і в Месопотамії, домінувало сімейне виховання. Воно було досить суворо. До семирічного віку дитині дозволялося все, ніяких заборон не існувало, але по закінченні цього терміну дитина могла не послухатися тільки тричі. На четвертий раз на неї чекала смертна кара. Вочевидь, така жорстокість була зворотною стороною ідеї чистоти. Дитина, яка не здатна засвоїти з трьох разів вимогу коритися, вважалася неповноцінною, «нечистою», а все нечисте – це породження царства Зла і має бути «очищено». Також важливим засобом виховання в родині стародавніх іранців вважалося залучення дітей до виконання численних обрядів, які супроводжували все життя людей того часу. Одночасно батьки повинні були пояснювати дітям основи релігії, в яких велика роль відводилась питанням моральності [5, с. 32].

У Стародавній Індії процес виховання був тісно пов'язаний з буддизмом. Так, наприклад, для брахманів (жреців) найважливішим було виховання чистоти та праведності; для кшатріїв (воїнів) – мужності та сміливості; для вайш'ів (землеробів) – працелюбності; для шур (слуг і ремісників) – покірності [11, с. 8]. Згідно з виховною традицією буддизму, кожна людина повинна розвинути свої моральні, розумові та фізичні якості таким чином, щоб стати органічним членом своєї касты. Для вищих каст ідеальне виховання передбачало: розумовий розвиток (ясність суджень і поміркованість поведінки), духовність (здатність до самопізнання), фізичну досконалість (загартування, володіння своїм тілом), моральне виховання (любов до природи, всього прекрасного, самовладання, стриманість) [16, с. 25].

Значно вагомніше виховання здобували жерці та царі. В одному з давньоіндійських трактатів викладено план, який дає нам уявлення про зміст виховання майбутнього царя. Цар повинен був навчитися читати і писати, ознайомитися із законами і міфами, вивчити філософію, науку про господарське і державне управління, військову справу. Він мусив, окрім цього, постійно знаходитися в контакт з мудрецьми, бо саме в такому спілкуванні – корінь справжнього виховання [11, с. 9].

У Стародавньому Китаї величезну роль відігравали традиції, тому мета виховання полягала в правильному й точному відтворенні суспільного досвіду. Будь-яке відхилення від устанавленого вважалося знеславленням

старого, будь-яке нововведення – божевіллям, будь-яке використання наслідків чужої культури – варварством, яке веде до загибелі [10, с. 35].

До появи загальноосвітніх шкіл у Китаї існували так звані общинні школи. В цих школах хлопців безоплатно навчали стрільби з лука, співу та обрядів. Із плином часу до цих умінь додали ще їзду верхи, письмо та лічбу. Приватні школи підвищеного типу, які створювали окремі відомі філософи (наприклад, Конфуцій), давали своїм учням знання з риторики, моралі, права, філософії, літератури, однак, вони були платними, тому малодоступними. Ці школи мали на меті підготувати юнаків до кар'єри політиків, державних урядовців, послів тощо, навчити молоду людину володіти собою й аудиторією, вести полеміку, висловлювати власну думку, обстоювати інтереси держави. І це закономірно, адже головною метою освіти Конфуцій вважав виховання «благородного мужа» – досконалої людини, котра повинна пізнати істину шляхом систематичного навчання, бути гуманною та дотримуватися традиційних норм моралі [11, с. 9-10]. Учений розглядав виховання як суттєвий фактор людського буття, обов'язкову умову добробуту. Стабільність суспільства, вважав він, залежить від виховання згідно з соціальним призначенням: «Правитель має бути правителем, сановник – сановником, батько – батьком, син – сином». Важливу роль у процесі виховання Конфуцій надавав суспільству [3, с. 37].

Таким чином, ще в IV-III тис. до н. е. разом із виникненням рабовласницьких держав Стародавнього Сходу виникають перші школи – суспільні інституції, спеціально призначені для доповнення, розширення й удосконалення родинного виховання, підготовки юнаків (у деяких народів дівчат) до подальшого життя. Розкриваючи, з огляду порівняльної педагогіки, сутність та особливості виховної системи народів Стародавнього Сходу, С.О. Гогоцький зауважував: «У східних народів (індусів, китайців, єгиптян) виховання за приписами обрядів і церемоній пануючої касты полягало у придушенні... індивідуальних внутрішніх і зовнішніх сил людини... Освіта в них являла собою не розвиток розумових здібностей і не поступове вдосконалення знання і мови, а механічне сприйняття готових уявлень» [2, с. 5].

Отже, здійснений аналіз джерельної бази дозволив стверджувати, що на етапі раннього матріархату виховання було безпосередньо пов'язане з виконанням побутових обов'язків і ще не виділялось в особливу соціальну діяльність; у період пізнього матріархату сутність процесу виховання полягала у виконанні спеціальної соціальної ролі – підготовці дітей до життя через перші навчальні заклади – «будинки молоді»; на етапі патріархату поступово розвивалося трудове виховання; у Месопотамії основним методом виховання був приклад старших; у школах Стародавнього Єгипту виховання зводилося до формування слухняності у підростаючого покоління; у Стародавньому Ірані домінувало суворе сімейне виховання, а також релігія як засіб формування

моральності; у Стародавній Індії процес виховання був пов'язаний з буддизмом; у Стародавньому Китаї мета виховання полягала в точному відтворенні прийнятих норм і досвіду життя у даному суспільстві.

Активний розвиток виховних потенцій відбувався за доби античності. Зокрема, у Стародавній Греції, яка на той час складалася з невеликих держав-міст, найбільш оригінальними системами виховання були Афіньська і Спартанська.

Афіньська система виховання залишила слід в історії педагогіки як провісниця високої духовної культури, формування гармонійної людини, основними якостями якої були духовне багатство, моральна чистота та фізична досконалість [12, с. 17].

Сутність такої системи полягала в наступному: до семи років дітей обох статей виховували вдома, у сім'ях. Після родинного семирічного виховання вільнонароджені хлопчики вступали до початкової платної мусічної школи, де функціонувало, по суті, два різні заклади – школа граматики і кіфариста. Мусічна школа ставила перед собою завдання дати учням насамперед літературну і художньо-музичну освіту [11, с. 14].

Починаючи з 12-ти років, хлопчики паралельно з мусічною школою відвідували ще й палестру – приватний гімнастичний заклад, метою якого був розвиток культури тіла. Учні опановували пентатхлон (п'ятиборство): біг, боротьба, стрибки, метання диска і списа, а також плавання [10, с. 46]. Зазначимо, що друге завдання, тобто формування естетики атлетично розвинутого тіла, було головним в афіньських палестрах.

Найзаможніша і найздібніша частина афіньської молоді вступала з 16-річного віку до державних закладів – гімназій. Спочатку вони призначалися суто для фізичних вправ, однак пізніше перетворилися у своєрідні центри спілкування, духовного розвитку, а також фізичного, громадсько-політичного й естетичного виховання молоді. У ці платні, елітарні заклади приймали багатих і знатних афіньських юнаків, які готувалися до кар'єри державних діячів. У гімназії молодь перебувала в середньому протягом двох років, а потім вступала в ефебію [11, с. 14-15].

У групах ефебів юнаки 18-20 років готувалися до військової служби. Протягом навчання хлопці проходили різноманітну підготовку, що включала гімнастичні тренування і військові вправи: боротьба, біг з факелами, верхова їзда та їзда на колісницях, метання списів, дисків, каменів, стрільба з лука, плавання. Поряд з цим вивчалися питання військової техніки того часу: мистецтво побудови таборів, основи кораблебудування тощо [10, с. 49].

Виховання дівчаток дуже відрізнялося від виховання хлопчиків. До IV ст. до н. е. немає відомостей про те, щоб їх навчали читання і письма. Процес навчання відбувався вдома в жіночій половині будинку (гінекеї). Дівчата опановували переважно домашню роботу: приготування їжі, пошиття одягу, надання лікувальної до-

помоги. Беручи участь у святах, вони знайомилися з елементами музики, танцю, поезії [1, с. 13].

Загалом у такий спосіб в Афінах утвердилася ідея «калокагатії» (гармонійний розвиток особистості, в якому весь зміст виховання спрямовувався на досягнення фізичної та духовної досконалості) [12, с. 18]. Однак, незважаючи на це, мусимо констатувати, що афіньська система виховання мала яскраво виражений класовий характер і була розрахована на те, щоб не допустити дітей нижчих верств до освіти [6, с. 13].

У Спарті пріоритетну роль відіграло фізичне виховання, загартування, формування сили духу, хитрості, спритності, дисциплінованості. Тут не йшлося про самореалізацію індивідуальності, розвиток її інтелекту, задатків чи інтересів. Головним було виховати мужнього, жорстокого воїна. Як зауважував В. Йегер, мета спартанського виховання полягала не в тому, щоб виділити героя, а в тому, щоб зробити героями все населення. Героями, тобто солдатами, які будуть готові віддати життя за свою державу [13, с. 37].

Ця ідея лягла в основу організації специфічної спартанської виховної системи, яка мала такі шаблі [11, с. 17]:

- до 7 років – родинне виховання здорових дітей (хворих і кволих одразу після народження скидали зі скелі);

- з 7 до 18 років виховання в державних закладах, спрямоване на реалізацію трьох основних завдань: наука послуху, формування витривалості, вміння перемагати. Цьому слугувала спеціально організована на засадах суворої дисципліни система життя в екстремальних умовах, фізичні вправи, спортивні агони, а в 14 років – привселюдне січення різками;

- з 18 до 20 років – військова служба у групах ефебів: патрулювання, участь у маневрах та облавах на рабів. Особлива увага приділялась боротьбі.

Режим життя у Спарті був дуже суворий. Дітей і підлітків привчали терпіти покірливо холод, голод, фізичний біль. Їх дуже помірно годували, легко вдягали, привчали ходити босоніж, примушували спати на твердій постелі, зробленій з тростини. Щоб розвинути військову хитрість і спритність, дозволяли красти овочі та їжу; карали тих, хто спіймався [1, с. 11].

Діти діставали також військово-гімнастичну підготовку. Майже весь час їх тренували в бігу, стрибках, метанні списа та диска, у боротьбі, а на дозвіллі вони розважались військовими іграми, вчилися співати й грати на музичних інструментах [6, с. 12].

Щодо виховання спартанських дівчат, то воно мало чим відрізнялося від виховання юнаків. Вони також проходили військово-фізичну підготовку, щоб разом з дорослими жінками, під час воєнних походів чоловіків, тримати в покорі рабів і охороняти місто. Спартанська жінка мала бути фізично здоровою і давати здорове потомство [10, с. 42].

Отже, як бачимо, в Афінах, Спарті та інших античних грецьких полісах виховання було настільки

специфічним, що за одним лише походженням людини-афінянина, беотійця, аркадійця, спартіата можна було безпомилково судити про рівень розвитку і характер цієї людини. Так, у Беотії фізичне виховання визнавалося важливішим, ніж духовне, і юнаки одержували там, як і в Спарті, односторонній атлетичний розвиток. В Аркадії особлива увага приділялася музиці. Там з наймолодшого віку дітей учили співати, а потім вони були зобов'язані продовжувати свої музичні вправи аж до 30 років. У різних грецьких полісах відрізнялися за змістом своєї діяльності ті ж самі виховні інституції. Наприклад, спартанська ефебія являла собою суто казармену організацію із суворою дисципліною, муштрою та військовим порядком. Натомість афінські ефеби, як підкреслював Г. Є. Жураковський, після урочистого обряду посвяти упродовж двох років збиралися щоденно на спільні заняття і трапези, але решту часу вони вільно жили в Афінах, відвідували театр, вели активне громадське життя [4, с. 17-18].

Як зазначав С. С. Гогоцький, важливе значення грецького народу в історії культури і педагогіки полягає в тому, що ним була сформульована природна мета виховання та виховуючої освіти. Ідеал досконалості, до якого, за їх розумінням, мають бути спрямовані виховання й освіта, містився в живому та гармонійному розвитку індивідуальних сил людини в період їх юності, як майбутнього діючого органу та члену свого громадянського суспільства [15, с. 20].

Аналізуючи систему виховання Стародавньої Греції, варто також звернути увагу на педагогічні ідеї найвидатніших філософів того часу (Сократа, Ксенофонта, Антисфена, Демокріта, Платона, Арістотеля та ін.).

Сократ учив, що в світі є вічна істина, абсолютне благо. Пізнання справжньої доброчесності є не тільки метою людського життя, а й основою морального виховання, оскільки цього досить, щоб людина чинила правильно. На його думку, щоб пізнати доброчесність, треба зайнятися самозаглибленням, пізнанням самого себе. Філософ уважав, що треба займатися не вивченням природи і суспільства, а пізнанням абсолютної доброчесності, питаннями моральності. Аналіз своїх учинків і прагнення до вдосконалення, міркування і бесіди з питань моралі – такі шляхи виховання за Сократом [1, с. 15].

Учень Сократа Ксенофонт великого значення надавав навчанню справедливості та прикладу старших: діти повинні бачити, як морально поведуться дорослі. На думку філософа, це сприятиме вихованню моральних основ. У процесі виховання, за Ксенофонтом, особливу увагу варто приділяти не дитячому, а юнацькому віку [5, с. 61].

Інший учень Сократа Антисфен головним засобом виховання вважав особистий приклад учителя. Також він високо цінував виховну роль праці, від якої треба отримувати задоволення. Окрім цього, філософ наголошував на необхідності морального виховання, ґрунтуючись на тому, що навчання доброчесності є

найважливішим завданням школи. Антисфен стверджував, що дітям потрібно не стільки передавати знання, скільки виховувати у них силу волі. Критерій доброчесності він убачав у вчинках учнів [5, с. 63].

Мета виховання за Демокрітом полягає в розвитку внутрішньої етичної мотивації поведінки, коли людина робить добро не зі страху перед законом, а з внутрішнього переконання [16, с. 30]. Філософ у процесі виховання дітей великого значення надавав навколишньому середовищу, особистому прикладу дорослих, вихованню доведень. Він підкреслював необхідність узгоджувати виховання з природою дитини, яку визначав як «мікрокосм». Аналізуючи закономірності природи, Демокріт дійшов висновку, що природа і виховання подібні [5, с. 59]. Також учений наголошував на необхідності введення праці в систему загального виховання. Він уважав, що без елементів примусу у вихованні не обійтися [7, с. 26].

Афінський мислитель Платон стверджував, що виховання має бути суспільним. Філософ першим у світі обґрунтував систему освіти й виховання підрастаючого покоління, основна мета якого полягає в тому, щоб формувати «і тіло, і душу найпрекраснішими» [17, с. 19].

Особливого значення він надавав розумовому, естетичному, гімнастичному та моральному вихованню. На його думку, сутність [16, с. 30] *розумового виховання* полягає в ранньому привчанні дитини до майбутньої діяльності шляхом гри, формуванні необхідних навичок; розвитку пізнавальних інтересів; непримусовому, виховуючому характеру навчання; наданні пріоритетного значення вивченню математики, астрономії та філософії з метою формування розуміння єдності навколишнього світу; *естетичного виховання* – у формуванні почуття ритму та гармонії шляхом залучення до музики і поезії; *гімнастичного виховання* – в розвитку природної палкості духу, а не заради фізичної сили; *морального виховання* – в укріпленні добрих начал у душі.

Учень Платона Арістотель уважав виховання державною справою. Людину він називав політичною, соціальною твариною. Головна мета виховання, за Арістотелем, формування в молоді доброчесності. На думку мислителя, майбутній громадянин мав бути опорою держави [17, с. 21].

Філософ акцентував на існуванні трьох видів душі: рослинної, тваринної та розумної, яким відповідають три сторони виховання [16, с. 30]:

- фізичне має передувати розумовому. Воно полягає у вправах, які повинні сприяти росту душевних сил;
- моральне спрямоване на розвиток вольового, діяльнісного начала шляхом формування моральних звичок, вправ, запобігання крайностям;
- розумове зумовлене потребою формувати людину, здатну до сприйняття культурних цінностей; виховання в неї вміння правильно міркувати про все, а

не робити професіонала в тій чи іншій галузі знань (ідеал «загальної освіти»).

На основі аналізу філософсько-педагогічних ідей представників епохи античності можна зазначити, що головна мета виховання в цей період полягала в тому, щоб підготувати підростаюче покоління до виконання майбутніх соціальних функцій.

Під тиском активно зростаючої Римської імперії Афіньська держава поступово втратила свою могутність. У Римі система виховання істотно відрізнялася від грецької. А. Трачевський зазначав: «У справжнього римлянина не було схильності до науки, мистецтва, поезії – словом до того ідеалізму, яким було перейняте усе життя елліна. Це був сухий практик... Він знав лише користь» [18, с. 14].

Варто наголосити, що система виховання у Стародавньому Римі склалася у VI-I ст. до н. е., хоча відомості про історію Рима сягають VIII ст. до н. е. У період між VIII-III ст. до н. е. виховання було цілком зосереджено в сім'ї. Батько мав необмежену владу над життям і смертю дитини. З переказів відомо, що новонародженого клали біля ніг батька і залишали живим тільки в тому випадку, якщо батько піднімав його. У вихованні дітей панувала сувора патріархальна дисципліна. Широко застосовувались фізичні покарання. Безпосередньо в сім'ї діти навчалися сільському господарству та ремеслам. Хлопчиків підготувляли до участі у війні, привчали до витривалості. Батько керував і релігійним вихованням, оскільки римляни найбільше шанували домашніх богів – пенатів; зображення їх встановлювалися вдома, глава сім'ї виконував обов'язки жерця. В сім'ї зосереджувалось також моральне виховання. В міру росту та зміцнення римської республіки на моральне виховання звертали дедалі більшу увагу. Поступово виникає поняття римської добродетності, яке означає відданість державі, мужність, вірність обов'язкові, дотримання законів та звичаїв і разом з тим поміркованість у житті. Дітям і підліткам розповідали про героїські подвиги предків, про знамениті битви, про славних державних діячів. Юнаки супроводжували батьків на форумі і таким чином знайомилися з громадським життям [1, с. 20].

Подальше становлення римської держави пов'язане зі швидким розвитком рабовласництва і класовим розподілом суспільства (рабовласники, вільне привілейоване населення – патриції та вершники; бідне – плебеї). Соціально-класове розшарування населення наклало свій відбиток і на систему виховання: для бідних дітей існували елементарні приватні і платні школи (опановували читання, письмо, лічбу); для дітей привілейованих верств – граматичні школи, в яких учні вивчали граматику, латинську та грецьку мови, історію, літературу тощо. У школах обох типів навчалися тільки хлопчики [6, с. 13].

Римлянам, на відміну від греків, були недоступні такі тонкощі, як естетизм, гармонія, калокагатія. Через цей практицизм у державі набули поширення не

теоретичні (філософські), а практичні науки: астрономія, право, медицина, військово-мистецтво тощо. Характерною рисою римської освітньо-виховної системи було те, що там прагнули виховати не людину, а римського громадянина. Саме тому, розглядаючи мету виховання, М. Ф. Квінтіліан зазначав, що нею виступає підготовка суспільного діяча, котрий буде жити як би на очах у всієї держави. Очевидно, що за таких умов учень «повинен із самих юних років звикати не боятися багатолюдності і переборювати в собі ту сором'язливість, яка притаманна усамітненому життю затворника» [4, с. 417]. Із цих причин у римській виховній системі набула надзвичайного значення риторика. Однак, у II-I ст. до н. е. римська культура зазнає швидкого підкорення грецькими освітньо-виховними, мистецькими і науковими традиціями, що, безумовно, здійснило вирішальний вплив на формування педагогічної думки й практики у Стародавньому Римі [11, с. 19].

Педагогічна спадщина Римської імперії представлена у поглядах М. Т. Цицерона, Л. А. Сенеки, М. Ф. Квінтіліана та ін. За М. Т. Цицероном, ідеал виховання – досконалий оратор, художник слова і суспільний діяч. Філософ уважав, що єдиним шляхом досягнення справжньої людської зрілості є систематична неперервна освіта і самоосвіта. На його думку, оратору насамперед варто опанувати загальну культуру та отримати «універсальну освіту». Лише так можна стати досконалою людиною [5, с. 77].

Л. А. Сенека головним завданням виховання вважав моральне вдосконалення людини. Він стверджував, що пізнати природу і самого себе можна лише оволодівши філософією, яка і є головним засобом морального вдосконалення людини. Основний метод виховання мислитель убачав у спонуканні людини рухатися до божественного ідеалу [5, с. 78].

М. Ф. Квінтіліан виступав за підготовку суспільного діяча. Він звертав увагу вихователів на необхідність враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, висував вимогу зробити процес навчання природним і радісним шляхом застосування таких методів і прийомів, як спільна діяльність, змагання в ораторському мистецтві тощо. Розглядаючи проблеми організації навчально-виховного процесу, філософ виділяв у ньому три послідовні стадії: наслідування, теоретичне наставлення і вправи [5, с. 79].

Таким чином, римська виховна система є яскравим прикладом соціального виховання, основна мета якого полягала в підготовці суспільного діяча.

У цей же час поступово розвивалися виховні ідеї на території Давньої Русі. Ідеологічною основою виховання була язичницька релігія, яка своїм корінням сягала в далеке минуле, в часи праслов'янської міфології. У формуванні світогляду дітей важливу роль відігравали язичницькі святилища, ідолські храми і капища [14, с. 6].

Виховання дітей мало систематичний і послідовний характер. Воно передбачало систему певних прийомів і

засобів впливу на формування особистості. В основу виховання було покладено засвоєння молоддю набутих попередніми поколіннями звичаїв, обрядів, ритуалів, реліквій, атрибутів, народно-правових і моральних норм людської діяльності. Характерною рисою виховання дітей праукраїнців було безпосереднє залучення їх до різноманітного життя племені, роду, родини. До всього того, чим займалися дорослі, залучалися і діти: до праці – землеробства, скотарства, рибальства, збирання ягід, плодів, випасання худоби; відзначення свят, до різних видів мистецтва, військової справи тощо [8, с. 76].

Необхідно було виховати сильного і вмілого працівника, дорослого землероба, спритного мисливця, мужнього воїна; потрібно було виховати жінку – вмілу господиню, яка б знала не тільки прядіння та ткацтво, не тільки б добре доглядала худобу, але й, у разі нападу на поселення чи господарство, зуміла б дати ворогові належну відсіч. Усі ці виховні норми і вимоги склалися повільно в надрах народних мас [19, с. 16].

Отже, на основі аналізу вищезазначеної інформації можна сказати, що в період Давньої Русі розвивалося родинне виховання, яке було складовою загального соціального виховання. Активний розвиток виховання, народно-педагогічних уявлень наших

предків заклали основи подальшого розвитку національної системи освіти та виховання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі узагальнення основних положень системи виховання у Стародавній Греції, Римі, Давній Русі ми доходимо висновку, що найбільш оригінальними системами виховання у Стародавній Греції були Афіньська і Спартанська. В Афінах утвердилась ідея калокагатії – гармонійного розвитку особистості, сутність якого полягала в досягненні фізичної та духовної досконалості. У Спарті головним завданням було виховати мужнього, жорстокого воїна. Філософсько-педагогічні ідеї видатних грецьких мислителів зводились до того, щоб підготувати підрастаюче покоління до виконання майбутніх соціальних функцій. Виховна система Стародавнього Риму є свідченням соціального спрямування виховного процесу, основна мета якої – сформувати суспільного діяча. В період Давньої Русі розвивалося родинне виховання, яке було складовою загального соціального виховання.

Перспективи подальших наукових розвідок у межах окресленої проблеми вбачаємо у здійсненні історико-персоналістичного аналізу вдосконалення процесу виховання на відповідному історичному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

- Ганелін Ш. І. Історія педагогіки: посіб. / Ш. І. Ганелін, Є. Я. Голант. – К.: Радянська школа, 1941. – 404 с.
- Гогоцкий С. О. О различии между воспитанием и образованием в древние и новые времена / С. О. Гогоцкий. – К., 1874. – 24 с.
- Джуринский А. Н. История педагогики: [Учеб. пособ.] / А. Н. Джуринский. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 432 с.
- Жураковский Г. Е. Очерки по истории античной педагогики / Г. Е. Жураковский. – М.: Учпедгиз, 1940. – 472 с.
- История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века: [Учеб. пособ.] / Под ред. А.И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Сфера, 2001. – 512 с.
- Історія педагогіки: [Навч. посіб.] / За ред. М.С. Гриценка. – К.: Вища школа, 1973. – 447 с.
- Історія педагогіки. Частина 1. Історія зарубіжної педагогіки / За ред. А. Б. Рацула. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2003. – 132 с.
- Історія української школи і педагогіки: [Навч. посіб.] / За ред. О. О. Любара. – К.: Знання, 2003. – 450 с.
- Календарь для учителя. – М.: Педагогика, 1990. – 256 с.
- Кравець В. П. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва: [Навч. посіб.] / В. П. Кравець. – Тернопіль: Тернопіль, 1996. – 436 с.
- Курляк І. Є. Загальний огляд історичного розвитку зарубіжної освіти (від найдавніших часів до XIX століття): [Навч.-метод. посіб.] / І. Є. Курляк. – Львів, 2000. – 70 с.
- Левківський М. В. Історія педагогіки / М.В. Левківський. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 359 с.
- Марру А.-И. История воспитания в античности (Греция) / А.-И. Марру. – М.: Греко-латинский кабинет, 1998. – 425 с.
- Мельничук О. С. Історія педагогіки України: [Навч. посіб.] / О. С. Мельничук. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2001. – 179 с.
- Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (друга пол. XIX ст. – поч. XX ст.) / Укл. Л.П. Вовк, О.С. Падалка, О.В. Черкасов. – К.: вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – 99 с.
- Сбруева А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: [Навч. посіб.] / А. А. Сбруева, М. Ю. Рисіна. – Суми: СумДПУ, 2000. – 208 с.
- Сисоева С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: [Навч. посіб.] / С. О. Сисоева, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
- Трачевский А. Воспитательные идеалы классического мира / А. Трачевский // Русская школа. – 1890. – № 8. – С. 13-31.
- Тригубенко В. В. Освіта і педагогічна думка в Києві за тисячу років: [Навч. посіб.] / В. В. Тригубенко, Л. С. Нестеренко. – К.: Кадри, 2002. – 369 с.

REFERENCES

1. Ganelin, Sh. I., Golant, E. Y. (1941). *Istoriya pedagogiki: [posib.] [History of education: a guide]*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
2. Gogotskiy, S. O. (1874). *O razlichii mezhdru vospitaniem i obrazovaniem v drevnuie i novyie vremena [On the difference between the upbringing and education in ancient and modern times]*. Kyiv [in Russian].
3. Dzhyrinskiy, A. N. (1999). *Istoriya pedagogiki: [ucheb. posob.] [History of education: Tutorial]*. Moscow: VLADOS [in Russian].
4. Zhyrakovskiy, G. E. (1940). *Ocherki po istorii antichnoi pedagogiki [Essays on the history of ancient pedagogy]*. Moscow: Ichpedgiz [in Russian].
5. Piskunov, A. U. (2001). *Istoriya pedagogiki i obrazovaniya. Ot zarozhdeniya vospitaniya v pervobytnom obschestve do kontsa XX veka: [Ucheb. posob.] [The history of pedagogy and education. From the inception of education in the primitive society to the end of the twentieth century: Textbook]*. Moscow: Sfera [in Russian].
6. Grutsenko, M. S. (1973). *Istoriia pedahohiky: [Navch. posib.] [History of pedagogy. Textbook]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
7. Ratsul, A. B. (2003). *Istoriia pedahohiky. Chastyna 1. Istoriia zarubizhnoi pedahohiky [History of pedagogy. Part 1. History of foreign pedagogy]*. Kirovograd: Imeks LTD [in Ukrainian].
8. Luibar, O. O. (2003). *Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky: [Navch. posib.] [History of Ukrainian schools and pedagogy: Textbook]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
9. *Kalendar dlya uchutelya [Calendar for a teacher]*. (1990). Moscow: Pedagogika [in Russian].
10. Kravets, V. P. (1996). *Istoriya klasychnoi zarubizhnoi pedahohiky ta shkylnutstva: [Navch. posib.] [The history of classical foreign pedagogy and schooling: Textbook]*. Ternopil: Ternopil [in Ukrainian].
11. Kyrlyak, I. E. (2000). *Zahalnyi ohliad istorychnoho rozvytku zarubizhnoi osvity (vid naidavnishykh chasiv do XIX stolittia): [Navch.-metod. posib.] [Overview of the historical development of foreign education (from ancient times to the nineteenth century): Textbook]*. Lviv [in Ukrainian].
12. Levkivskiy, M. V. (2003). *Istoriia pedahohiky [History of pedagogy]*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
13. Marry, A. I. (1998). *Istoriya vospitaniya v antichnosti (Gretsiya) [The history of education in antiquity (Greece)]*. Moscow: Greko-latynskiy kabinet [in Russian].
14. Melnychuk, O. S. (2001). *Istoriia pedahohiky Ukrainy: [Navch. posib.] [History of pedagogy of Ukraine: Textbook]*. Kirovograd: Imeks LTD [in Ukrainian].
15. Vovk, L. P., Padalka, O. S., Cherkasov, O. V. (2002). *Personifikovanyi sistematurator-khrestomatiiia doslidzhen henezu istoryko-pedahohichnykh znan v Ukraini (druha polovyna XIX st. – poch. XX st.) [Personalized systematizer-reader of studying the genesis of historical and pedagogical knowledge in Ukraine (the second half of the nineteenth century – beginning of XX century)]*. Kyiv: vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
16. Sbrueva, A. A., Rysina, M. U. (2000). *Istoriia pedahohiky y skhemakh, kartakh, diahramakh: [Navch. posib.] [History of pedagogy in the schemes, charts, diagrams: Tutorial]*. Sumy: SumDPU [in Ukrainian].
17. Sysoeva, S. O., Sokolova, I. V. (2003). *Narysy z istorii rozvytku pedahohichnoi dumky: [Navch. posib.] [Essays on the history of educational thought: Textbook]*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].
18. Trachevskiy, A. (1890). *Vospitatelnye idealy klasicheskogo mira [Educational ideals of the classical world]. Russkaya shkola – Russian school, 8, 13-31* [in Russian].
19. Tryhubenko, V. V., Nesterenko, L. S. (2002). *Osvita i pedagogichna dumka v Kyevi za tysiachi rokiv: [Navch. posib.] [Education and pedagogical ideas in Kiev for a thousand years: Textbook]*. Kyiv: Kadry [in Ukrainian].

Сергей Геннадьевич Черняк,

кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом
законодательных разработок и проблем финансирования культуры,
Украинский центр культурных исследований,
ул. И. Мазепы, 21, г. Киев, Украина

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ВОСПИТАНИЯ В МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Статья посвящена проблеме возникновения и развития воспитания в мировой цивилизации. Автор акцентирует внимание на том, что необходимость воспитания детей и молодежи берет свои истоки с первобытного общества. На этапе раннего матриархата воспитание было непосредственно связано с выполнением бытовых обязанностей и ещё не выделялось в особенную социальную деятельность. Существенным фактором становления воспитания как особого вида деятельности стала эволюция материальных связей между людьми первобытного строя. На этапе патриархата воспитание выделялось как особая форма общественной деятельности. В статье проанализированы литературные произведения Древнего Востока, и сделан вывод о том, что семейного воспитания было недостаточно для передачи нужной системы знаний и общественного опыта. Также описаны системы воспитания в первых школах стран Востока: Месопотамии, Египте, Иране, Индии, Китае. Автор констатирует активное развитие воспитательного потенциала периода античности. В Древней Греции наиболее оригинальными системами воспитания были Афинская и Спартанская. Афинская система воспитания оставила след в истории педагогики как предсказательница высокой духовной культуры, формирования гармоничного человека, основными качествами которого были духовное богатство, моральная чистота и физическое совершенство. Также была проанализирована Спартанская система воспитания, в которой приоритетную роль играло физическое воспитание, закалка, формирование силы духа, хитрости, ловкости, дисциплинированности. Помимо этого, рассмотрена система воспитания, а также педагогическое наследие Римской империи. Автор делает

вывод, что Римская система воспитания была ярким примером социального воспитания, цель которого состояла в подготовке общественного деятеля. Кроме того, в статье раскрыты воспитательные идеи Древней Руси.

Ключевые слова: воспитание, системы воспитания, мировая цивилизация.

Serhii Cherniak,
*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor,
head of the Department of Legislative Proposals and Problems of Culture Financing,
Ukrainian Centre for Cultural Studies,
21, I. Mazepu Str., Kyiv, Ukraine*

EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE WORLD CIVILIZATION

The article deals with the emergence and development of education in the world civilization. The author focuses on the fact that the need for education of children and young people originates from the primitive society. At the stage of the early matriarchy education was associated with the performance of everyday duties and was not allocated as particular social activities. The evolution of material relations between primitive people is considered to be an essential factor of the formation of education as a special kind of activities. At the stage of patriarchy education was considered as a form of social activities. Some literary compositions of Ancient East have been reviewed in the paper. It was concluded that family education was not enough to transfer the necessary system of knowledge and social experience. Besides, the systems of education at first schools of East (Mesopotamia, Egypt, Iran, India, China) have been described. Special attention is paid to the development of education in the ancient world. The most popular educational systems of Ancient Greece were Athenian and Spartan ones. The Athenian educational system is regarded as an ancestor of high spiritual culture, the formation of a harmonious person, whose main qualities were spiritual wealth, moral purity and physical perfection. The Spartan educational system was based on the physical training, hardening, formation of the strength of mind, craft, and discipline. Besides, the educational system and the pedagogical heritage of the Rome Empire have been reviewed in the article. It has been concluded that the Roman educational system was a great example of social education aimed at preparing public characters. In addition, some educational ideas of Ancient Rus have been revealed and described.

Keywords: education, education systems, world civilization.

Подано до редакції 13.04.2016

Рецензент: д. пед. н. Л. А. Онищук
